

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.3-2.20>**С. В. Шевченко**кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького**Г. Б. Варіна**магістр психології,
старший викладач кафедри психології
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

МЕТАФОРА МЕТЕЛИКА В РОБОТІ З ПІДСТРУКТУРАМИ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена розробці авторської концептуальної моделі структури особистості через метафору метелика. Представлено розбіжність поглядів науковців щодо теорії питання, проаналізовано символіку та психологічну наповненість образу метелика. Запропонована багатовимірною модель структури особистості (у широкому сенсі цього поняття) через метафору метелика. Згідно із цією моделлю, особистість розглядається як макросистема, що складається з різноманітних, взаємоз'язаних (взаємнених) підсистем, що мають специфічні характеристики. Авторами виділено тілесний (основа, фундамент, опора, сукупність усіх властивостей, що відбивають власне розуміння та ставлення до свого образу, паттерни поведінки щодо «тілесного Я»), когнітивний (когнітивні процеси особистості, її знання й когнітивний досвід), емоційний (клас емоційних станів і почуттів особистості), ціннісно-мотиваційний (система цінностей, спрямованість, потребо-мотиваційна сфера), поведінковий рівні (стратегії й стереотипи поведінки, способи дій особистості) та підструктуру досвіду (характеристики досвіду, зумовлені включенням особистості в різноманітні суспільні, соціальні зв'язки та впливом реального соціального середовища, соціальних норм, культурних традицій). Підкреслено, що межі взаємин між означеними рівнями складні, умовні і розмиті. Саме це дозволяє розглядати переходи від одного рівня до іншого як деякий суміжний простір, що об'єднує риси, що водночас належать до двох сусідніх рівнів. Ці переходи, «суміжні зони» мають своє змістове наповнення. Зазначено, що кожна властивість особистості, кожна її риса в контексті цієї структури розглядається як континуум, що «пронизує» усі підструктури особистості, які взаємно проникають одна в одну. Наведено авторські вправи для роботи з підструктурами особистості через образ метелика. Запропонована структура особистості інтегрує найбільш адекватні уявлення про особистість та дозволяє упорядкувати безліч властивостей особистості, розглянути їх у рамках цілісної системи і визначити підходи до дослідження індивідуального становлення особистості.

Ключові слова: цілісність, властивості особистості, тілесний, когнітивний, емоційний, ціннісно-мотиваційний, поведінковий рівні особистості, підструктура досвіду.

Постановка проблеми. Останні десятиріччя ХХ ст. у психологічній науці були одними із продуктивних щодо розроблення концепцій особистості та вивчення її структурних компонентів. Про інтерес психології до проблеми особистості свідчить розмаїття відповідних теорій і концепцій. Під час аналізу різних визначень даного феномену звертає на себе увагу той факт, що практично розрізняючись за мірою повноти, об'єму, змісту, рівнем опису, вони розкривають із конкретних позицій кожного дослідника різні боки того самого цілісного явища. Попри це, сьогодні визначення єдиного підходу до підструктур особистості, що зумовлено труднощами наповнення змістом самого поняття, змушує шукати нові модифіковані концепції щодо вивчення структурних компонентів особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розмаїття психологічних структур особистості широко представлено в історії закордонної психології різними напрямками і теоріями: психоаналітичною З. Фрейда; аналітичною К. Юнга, соціально-психологічною А. Адлера, «векторною» («теорія поля») К. Левина, конституційно-психологічною В. Шелдона й Е. Кречмера, факторно-аналітичною Г. Айзенка і Р. Кеттелла, поведінковою теорією Б. Скіннера тощо.

Основні радянські психологічні школи особистості представлені концепціями С. Рубінштейна, Л. Виготського й О. Леонтьєва, Б. Ананьєва, В. Мясіщева, Д. Узнадзе, Б. Теплова й В. Небиліцина, В. Мерліна, Л. Божович, К. Платонова, О. Асмолова й іншими. Сучасні уявлення української психологічної школи про особистість викладені в роботах

М. Боришевського, С. Максименка, В. Татенка, Т. Титаренко й інших авторів [5].

Головною тенденцією розвитку психології особистості є реалізація структурного підходу, за якого особистість розглядається як цілісне утворення, яке включає безліч взаємопов'язаних характеристик. Так, К. Платонов висунув концепцію динамічної функціональної структури особистості, яка включає соціально зумовлену підструктуру, підструктуру досвіду, індивідуальних форм віддзеркалення, біологічно зумовлену підструктуру. А. Ковалев розглядає структуру особистості як взаємодію темпераменту, характеру, здібностей і спрямованості. В. Мясіщев, разом із психічними процесами, властивостями і станами, включає у структуру особистості систему стосунків, яку розглядає як системотвірний (структуротвірний) чинник (у західній психології цьому підходу близька за змістом теорія «атитюдів») [2]. В. Мерлін структуру особистості розумів як взаємний зв'язок і організацію її властивостей, симптомокомплексів. Водночас цілісними компонентами особистості автор називає властивості, кожна з яких водночас є вираженням і здатності, і характеру, і спрямованості [2]. Б. Ананьєв компонентами особистості називає психічні процеси, стани, психічні і психофізіологічні властивості [1].

Аналіз наявних концепцій свідчить про те, що немає єдиної загально визнаної структури особистості, як і немає єдиного загально визнаного її визначення, а існують різні конструкти, що об'єднані цим терміном, і відповідні їм теорії, які визначають методологію вивчення особистості з погляду конкретної концепції. Усе це ускладнює аналіз підструктур власного «Я» у консультаційній або психотерапевтичній роботі з особистістю клієнта. У нашому дослідженні ми спираємося на розгорнуті структурні уявлення різних авторів і пропонуємо вивчення індивідуально-психологічних особливостей особистості через метафору метелика.

Мета статті – розроблення концептуальної моделі структури особистості через метафору метелика. Виходячи з мети роботи, поставлені такі завдання: проаналізувати символіку та психологічну наповненість образу метелика, визначити структурні компоненти та підструктури особистості через метафору метелика, запропонувати практичні методи роботи з підструктурами особистості через образ метелика.

Виклад основного матеріалу. У багатьох культурах метелик символізує як здатність до перетворень і красу, так і тимчасовий характер радості та життя. Символ душі вважається в Заїрі, Центральній Азії, Мексиці, Новій Зеландії. У народних уявленнях метелик пов'язаний із потойбічним світом, втіленням душі. Інша грань символізму метеликів ґрунтується на їхній метаморфозі.

Подібно яйцю, лялечка метелика розглядається як вмістище потенційного буття (життя), а вихід із неї дорослої комахи – як символ воскресіння, народження або звільнення з могили. Міф про Психею, зображувану із крилами метелика, апелює саме до цього аспекту символіки метелика. Завдяки подібності з формою лабриса метелик – один із символів Великої Богині, що містить «усі попередні втілення і надії прийдешніх поколінь» [4].

За загальним для класичної Античності уявленням, душа покидає тіло в образі метелика. Аристотель вказує на його (як і у птиці) «натхненність». Широко відомий міф про Психею звільнену від смерті за захоплення Зевса силою любові до Амура. На помпейських фресках Психея зображується івчиною (або дівчиною) із крилами метелика. Як уособлення душі, дихання Психея часто постає у вигляді метелика, що влітає з похоронного багаття. Можливо, ці емблеми сходять до поширених в III–I ст. до н. е. гем із сюжетом лову метелика – Психея тримає палаючий факел Амура. Нічні метелики є символом секретної мудрості, прихованої в темряві. В ірландській оповіді міфологічного циклу «Сватання до Етайн» (“Tochmarc Étaíne”) богиня, що уособлює королівську владу, одружується з богом Мідіром. З ревності перша дружина Мідіра перетворює Етайн на калюжу води, з якої незабаром з'являється черв'як, що перетворюється на чудового метелика (варіант: на муху), якого деякий час охороняє і захищає бог Маг-Ок (Оенгус). Щось подібне образу Психеї виявляється і в міфі про Безсмертного Садівника Юань-ко (Yuan-k'o), чия улюблена дружина, навчаючи людей розведення шовковичного хробака, сама може перетворюватися на нього. Завдяки грації і легкості вона служить емблемою жіночності, молоді жінки, екстатичної радості. Метелик є символом прихованого вогню, пов'язаним з ідеями жертвності, смерті та воскресіння. В ацтекській різьбі метелик нерідко служить альтернативним знаком для п'ятірки – числа, що співвідносить із центром Землі. Іноді метелика можна бачити на зображеннях Мадонни з немовлям (зазвичай в руці немовляти) як символ Воскресіння Христового. У стародавній Мексиці метелик належав до атрибутів бога рослинності, весни та любові, і він пов'язаний із Сонцем. У германо-скандинавській міфології ельфи, духи повітря зображувалися у вигляді маленьких чоловічків із крилами метелика. У слов'ян із метеликом пов'язуються передусім уявлення про душу. Стародавні греки вважали метелика символом безсмертя душі. Психея, ім'я якої означає «душа», зображувалася у вигляді дівчини із крилами метелика [3; 4].

Символіка метелика досить багатоаспектна та має глибину психологічну наповненість, що дозволяє використовувати цей образ під час роботи

з підструктурами особистості. Адже кожне зображення метелика здатне розповісти свою історію, проявити характер і силу, несвідомі наміри та цінності особистості, що дозволяє через такий візуальний образ дослідити та проаналізувати структурні компоненти особистості.

Ураховуючи підходи, що склалися, до дослідження структури особистості, спираючись на наявні уявлення, ми пропонуємо багатовимірну модель структури особистості (у широкому сенсі цього поняття) через метафору метелика. Згідно із цією моделлю, особистість розглядається як макросистема, що складається з різнорівневих, взаємосяжних (увзаємнених) підсистем, що мають специфічні характеристики. Як рівні ми виділяємо: 1) тілесний; 2) когнітивний; 3) емоційний; 4) ціннісно-мотиваційний; 5) поведінковий; 6) підструктуру досвіду (див. рис. 1).

До першого рівня (основа, фундамент, опора), що передує розвитку інших, ми відносимо сукупність усіх властивостей, що відбивають власне розуміння та ставлення до свого образу, паттерни поведінки щодо «тілесного Я». Другий рівень (когнітивний) включає когнітивні процеси особистості, її знання та когнітивний досвід. Третій рівень (емоційний) містить клас емоційних станів і почуттів особистості. Четвертий рівень (ціннісно-мотиваційний) включає власне особистісні властивості: систему цінностей, спрямованість, потребо-мотиваційну сферу тощо. П'ятий рівень (поведінковий) містить стратегії та стереотипи поведінки, способи дій особистості. Шостий рівень (підструктура досвіду) містить характеристики досвіду, зумовлені включенням особистості в різноманітні суспільні,

соціальні зв'язки та впливом реального соціального середовища, соціальних норм, культурних традицій. Межі взаємин між означеними рівнями складні, умовні та розмиті. Саме це дозволяє розглядати переходи від одного рівня до іншого як деякий суміжний простір, що об'єднує риси, що водночас належать до двох сусідніх рівнів. Ці переходи, «суміжні зони» мають своє змістове наповнення [4].

У зв'язку із цим окремим завданням нашої праці стало розроблення інструментів і методів роботи з підструктурами особистості через образ метелика. На основі теоретико-методологічної роботи, власного багаторічного досвіду практичної діяльності нами розроблений набір метафоричних асоціативних карт "Butterfly", в основу якого закладений образ метелика. Власне цей інструмент ми і пропонуємо використовувати для роботи з підструктурами особистості в межах розробленої нами моделі. Уважаємо за доцільне навести декілька прикладів вправ для практичною роботи в цьому напрямі [4; 6].

Вправа «Історія метелика». З колоди обирається карта та розповідається історія (казка) від імені метелика про його життя, події, труднощі та радощі, що мають місце.

Вправа «Я зараз». Відкрито обрати карту та відповісти на питання: Які асоціації викликає картинка? Як себе відчуває метелик? Чим він (метелик) зайнятий? Що любить чи / або не любить? Про що мріє? Що з ним відбувається? Хто / що знаходиться поряд? Що метелик робить?

Висновки. Отже, вирізнення окремих підсистем засновано на диференціації, їхня взає-

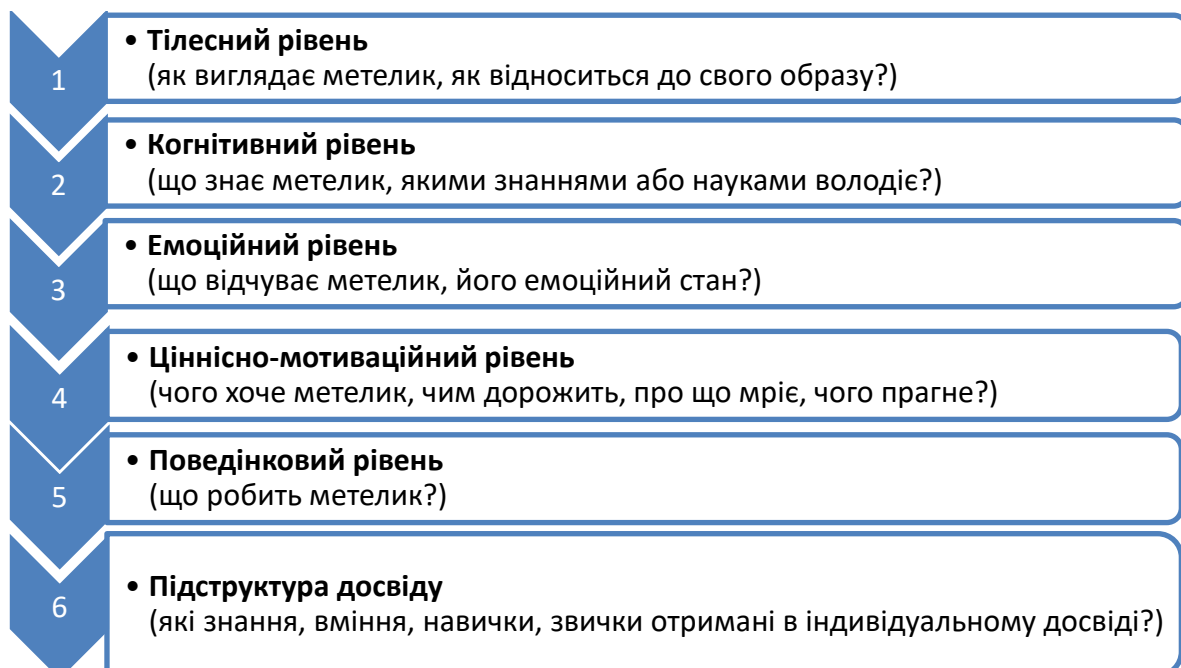


Рис. 1. Багатовимірна модель структури особистості через метафору метелика (автори С. Шевченко, Г. Варіна)

модія через суміжні зони можлива на засадах інтеграції. Структура особистості представлена на основі системного підходу як багаторівнева і полімодальна система, як сукупність компонентів, які взаємодіють між собою, що забезпечує її цілісність.

Розглянуті рівні особистості через суміжні зони взаємозв'язані й узв'язані (взаємосяжні). Ступінь вираженості кожної властивості особистості спричинений як біологічними, так і соціальними чинниками. Кожна властивість особистості, кожна її риса в контексті цієї структури розглядається як континуум, що «пронизує» усі підструктури особистості, які взаємно проникають одна в одну. Саме наявність зон перетину, які водночас належать до сусідніх рівнів, забезпечує «проростання», безперервність і цілісність у розвитку окремих психічних властивостей особистості, що по-різному виявляються на кожному рівні структури особистості – від нижчих рівнів до вищих, від біологічно спричинених до соціально зумовлених, що свідчить про безперервність кожної властивості особистості, про її цілісність і континуальність. Водночас угруповання елементів системи в підсистемі (рівні), об'єднання їх у відносно самостійні, відособлені сукупності надає системі дискретності.

Ми, безумовно, розуміємо обмеженість і спрощеність нашої схеми, але все ж уважаємо запро-

поновану модель корисною, зокрема для аналізу підструктур особистості. Запропонована структура особистості інтегрує найбільш адекватні, на наш погляд, уявлення про особистість, тому не є абсолютно новою. Водночас вона дозволяє упорядкувати безліч властивостей особистості, розглянути їх у межах цілісної системи і визначити підходи до дослідження індивідуального становлення особистості.

Література:

1. Ананьев Б. Человек как предмет познания. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1969. 339 с.
2. Мерлин В. Очерк интегрального исследования индивидуальности. Москва : Педагогика, 1986. 256 с.
3. Методичні рекомендації для роботи з метафоричними асоціативними картами «Метелик – цикл трансформацій» / укл. С. Шевченко, Г. Варіна. Мелітополь : Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2018. 16 с.
4. Пинт А. Из гусеницы – в бабочку, или Путь к себе. Ростов-на-Дону : Феникс, 2008. 320 с.
5. Санникова О. Эмоциональность в структуре личности. Одесса : Хорс, 1995. 334 с.
6. Уильямс Х. Говорящий рисунок, или как познать свое глубинное «Я». Москва : АСТ, 2007.

Shevchenko S. V., Varina H. B. Metaphor of a butterfly in working with personality substructures

The article is devoted to the development of the author's conceptual model of the structure of personality through the butterfly metaphor. The divergence of views of scientists on the theory of the problem is presented, the symbolism and psychological fullness of the butterfly image are analyzed. A multidimensional model of the structure of personality (in the broad sense of this concept) is proposed through the butterfly metaphor. According to this model, a person is considered as a macrosystem consisting of multi-level, conjugate subsystems having specific characteristics. The authors singled out bodily (foundation, support), cognitive (cognitive processes of the personality, cognitive experience), emotional (states and feelings of the individual), value-motivational (value system, focus, need-motivational sphere), behavioral levels (strategies and behavioral stereotypes, ways of individual actions) and experience substructure (social relations and the influence of the real social environment, social norms, cultural traditions). It was emphasized that the boundaries of the relationship between the designated levels are complex, conditional and blurred. These transitions, "adjacent zones" have their meaningful content. It is noted that each property of a person, each of its features in the context of this structure is considered as a continuum, "permeates" all substructures of a person, which interpenetrate each other. The author's exercises for working with substructures of personality through the butterfly image are given. The proposed personality structure integrates the most adequate ideas about the personality and allows you to streamline many personality traits, examine them within the framework of the whole system and define approaches to the study of the individual personality formation.

Key words: integrity, personality traits, body, cognitive, emotional, value-motivational, behavioral levels of personality, experience substructure.